

Abschließend sei bemerkt, dass es sich bei den Sprachinterferenzen immer um ein Zusammenwirken verschiedener Sprachsysteme handelt. Das Ergebnis dieser Prozesse hängt von den Besonderheiten dieser Systeme, von den Gesetzmäßigkeiten der Mischungsmechanismen und von den extralinguistischen Faktoren ab.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Bradean-Ebinger N. Deutsch im Kontakt als Minderheits- und als Mehrheitssprache in Mitteleuropa: eine soziolinguistische Untersuchung zum Sprachgebrauch bei den Ungarndeutschen, Donauschwaben und Kärntner Slowenen. – Wien: Edition Praesens, 1998. – 118 S.
2. Harting M. Angewandte Linguistik des Deutschen I: Soziolinguistik // Germanistische Lehrbuchsammlung; 16. – Bern, Frankfurt am Main, New York: Peter Lang, 1985. – 201 s.
3. Haugen E. The analysis of linguistic borrowing // Language 26. – 1950. – P. 210-232.
4. Kozauer G.N. Die Karpaten-Ukraine zwischen den beiden Weltkriegen unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Bevölkerung. – Esslingen: Bruno Langer Verlag, 1979. – 240 s.
5. Melika G. Die Deutschen der Transkarpatien-Ukraine. Entstehung, Entwicklung ihrer Siedlungen und Lebensweise im Multiethnischen Raum. – Marburg: Elwert Verlag, 2002. – 379 s.
6. Melika G., Hvozdyak O. Interkulturelle Wechsekirkung im multiethnischen Transkarpatien // KARPATENbeeren. Bairisch-österreichische Siedlung, Kultur und Sprache in den ukrainisch-rumänischen Waldkarpaten. Hrsg. Gaisbauer S., Scheuringer G. – Linz, 2006. – S. 51-65.
7. Riehl C.M. Sprachkontaktforschung. Eine Einführung. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2004. – 205 S.
8. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. – К.: Вища школа, 1979. – 261 с.
9. Гвоздяк О.М. Багатомовність та мовленнєва активність німців Закарпаття // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. УІ. – Т. 5. Ч. 2. Національні мови в їхній специфіці та взаємодії. – С.64-73.
10. Жлуктенко Ю.О. Лингвистические аспекты двуязычия. – К.: Вища школа, 1974. – 175 с.
11. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. – К.: Вища школа, 1966. – 232 с.
12. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. – К., 1999. – 288 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Гвоздяк – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології факультету романо-германської філології Ужгородського національного університету.
Наукові інтереси: діалектологія, лексикологія, міжмовні контакти.

ПРОБЛЕМИ ДВОМОВНОСТІ І БАГАТОМОВНОСТІ В УМОВАХ НОВОЇ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ

Ельзара АНАФІЄВА (Сімферополь, Україна)

У даній статті розглядаються проблеми двомовності і багатомовності в умовах нової мовної ситуації, яка склалася у Криму. По мірі володіння мовами виділені групи носіїв мов. Окреслені завдання розвитку гармонійної, соціально ефективною двомовності.

In this article the problems of bilingualism and polylingualism are examined in the conditions of new linguistic situation which was folded in Crimea. As far as domain languages the groups of language transmitters are selected. The tasks of development of harmonious, socially effective bilingualism are marked.

Постановка проблеми. Мовна політика в Україні визначається тим, що держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Окрім того, гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України; держава сприяє також вивченню іноземних мов.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом [5; 5].

Українська мова є обов'язковим предметом вивчення в усіх навчальних закладах країни. Вона вивчається не тільки у школах з українською мовою навчання, але і в школах, де навчання здійснюється іншими мовами. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті і Державному стандарті базової і повної середньої освіти (освітня галузь „Мови і літератури”) ставиться мета забезпечити вільне володіння українською літературною мовою як засобом та умовою успішної соціалізації і самореалізації особистості в українському суспільстві. У концепції шкільної освіти національних спільнот в Україні йдеться про вирішальну роль мови у формуванні творчої, національно свідомої особистості [2; 12-18]. Предметом навчання у школі, – йдеться у Концепції, – повинна бути не стільки

мова, вилучена з системи практичних дій, скільки представлена нею думка, духовність, мовна та загальна культура [2; 12-18].

Повною мірою це стосується Криму. Багатонаціональний склад населення викликав до життя школи і класи, в яких вчать діти різних національностей. Навчання у цих класах здійснюється українською, російською або кримськотатарською мовами, і у кожному з цих типів шкіл є учні – кримські татари. Сьогодні в Україні створюються умови для інтеграції кримськотатарського народу в українське суспільство, і одним із найважливіших факторів такої інтеграції є гарне володіння українською мовою.

Тому при розробці сучасної технології навчання української мови у школах з кримськотатарською мовою викладання необхідно врахувати наступні соціолінгвістичні чинники:

1. Методологічний підхід до вивчення проблеми гармонійної двомовності з урахуванням країнознавчого аспекту, етнолінгвістичної ситуації функціонування мов.

2. Сучасні соціально-політичні умови функціонування і розвитку української та кримськотатарської мов в Автономній Республіці Крим.

3. Науково обґрунтовані і всесторонньо виврені вимоги з реалізації українсько-кримськотатарської і кримськотатарсько-української двомовності в освітній системі республіки.

4. Нові дослідження, що з'явилися в області лінгвістики, психології, методики і інших суміжних наук, відповідають комунікативним цілям вивчення нерідної мови з урахуванням взаємозв'язаного навчання видам мовленнєвої діяльності.

5. Взаємовплив, взаємозбагачення української та кримськотатарської мов у контексті нових соціолінгвістичних відносин.

6. Нові соціально-педагогічні умови функціонування державних мов в освітній системі і інших сферах життя суспільства.

Кожен етап розвитку суспільства породжує нові соціальні проблеми, без вирішення яких неможливий його гармонійний розвиток. Ця закономірність особливо яскраво виявляється у наш час – після розпаду колишнього Радянського Союзу на окремі самостійні держави, що тісно пов'язане з їх національно-мовними особливостями.

У світовій практиці благополучним вважається мовне законодавство Швейцарії, згідно конституції якої державними з 1847 р. є німецька, французька, італійська, ретороманська мови і офіційними – німецька, французька, італійська.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Двомовність (білінгвізм) як самостійний напрям лінгвістичної науки почали вивчати в кінці XIX ст. (1885–1890 рр.), а об'єктом педагогічних досліджень вона стала лише з середини XX століття (з 1953 р.). Значний вклад в розробку теорії проблем двомовності, мовної взаємодії в умовах контакту російської мови як з національними мовами країни, так і з іноземними внесли дослідження відомих вітчизняних лінгвістів, психологів, педагогів (І.С. Баскаків, І.К. Білодід, Б.В. Беляєв, Е.А. Бризгунова, Е.В. Верещагін, В.В. Виноградов, Л.В. Виготський, Ю.Д. Дешерієв, М.І.Ісаєв, М.З. Закиєв, І.Ф. Протченко, В.Ю. Розенцвейг, Р.Б. Сабаткоєв, Б.Х. Хасанов, К.Х. Ханазаров і ін.) і зарубіжних учених (У. Вайнрайх, В. Вільдемек, Ч. Осгуд, М. Сигуан, М. Уест, Е. Хауген і ін.).

Проблема двомовності і багатомовності є також предметом дослідження порівняно молодій науки – психолінгвістики. Питання кодування, декодування в процесі спілкування розглядаються в працях Н.І. Жинкіна, Х. Осгуда, Н. Хомського та ін. Дослідження цих і інших учених, а також багатолітній досвід підтверджують, що гармонійна двомовність – одна з головних можливостей подолання мовних труднощів між народами, оптимізації і регулювання міжнаціональних стосунків.

Дослідник з проблеми мовних контактів У. Вайнрайх визначив двомовність (білінгвізм) як «практику поперемінного користування двома мовами. Особи, що здійснюють цю практику, називаються двомовними, або білінгвами» [3; 22].

За визначенням В.Ю. Розенцвейга, двомовність (багатомовність) – є володіння двома (декількома) мовами, а також регулярне перемикавання з однієї мови на іншу залежно від ситуації спілкування [6; 9-10].

При білінгвізмі за першу мову, як правило, приймається рідна, а за другу – нерідна мова індивідуума (наприклад, для кримських татар – українська, для українців – кримськотатарський). В цьому випадку білінгв при спілкуванні має можливість активно вживати обидві мови у рамках певної соціальної спільності з урахуванням ситуації, що склалася. Причому він може володіти як усною, так і писемною (літературною) мовою або лише однією формою акту комунікації.

У вітчизняній і зарубіжній науці двомовність як педагогічна проблема розглядається у вузькому і широкому плані. Вузьке розуміння двомовності означає володіння двома мовами – рідною і другою, при якому рівень володіння другою мовою максимально наближений до рівня володіння першою (рідною). «Про наявність двомовності ми можемо говорити там, де люди володіють другою мовою в мірі, достатній для спілкування і обміну думками з носіями другої мови...», пише К.Х. Ханазаров [8; 123].

У широкому сенсі двомовність означає вміння використовувати обидві мови в різних сферах спілкування. Заслугує на увагу вислів із цього приводу Ф.П.Філіна про те, що двомовність в широкому розумінні – «відносно володіння другою мовою, вміння в тому або іншому об'ємі користуватися нею в певних сферах спілкування... при визначенні поняття двомовності не слід дотримуватися дуже жорстких формулювань» [7; 24-25].

Американський соціолінгвіст Р. Белл порівнює білінгвізм зі шкалою, яка знаходиться між змішаним білінгвізмом, при якому «дві мови зливаються в одну систему», і координативним – коли мовні системи «зберігаються роздільними» [1; 157-158].

Дослідники двомовності виділяють лінгвістичний, психологічний, соціологічний, педагогічний і інші аспекти двомовності.

Так, К.Д. Дешерієв і І.Ф. Протченко вважають, що з лінгвістичної точки зору двомовність «має справу з аналізом співвідношення структур і структурних елементів мов, їх взаємовпливу, взаємодії і взаємопроникнення на різних рівнях, розділах будови мови» [4; 28].

Завдання соціологічного аспекту – визначення «об'єму суспільних функцій і сфер вживання кожної з двох мов, якими користується двомовне населення» [4; 23].

Виклад основного матеріалу. З педагогічної точки зору, двомовність спирається на лінгвістичні, психологічні і соціолінгвістичні аспекти. Основне завдання педагогічного аспекту – розробити і на практиці застосувати методи і прийоми навчання обом мовам, вивчити міру володіння ними. У це поняття входять як усні (аудіювання, говоріння), так і писемні види мовленнєвої діяльності (читання, письмо).

Найбільш широко поширеними типами двомовності вважаються природний і штучний білінгвізми. Перший тип двомовності формується в ході постійного спілкування, взаємодії з носіями мови, що вивчається, «без цілеспрямованої дії на становлення двомовного індивіда» (наприклад, процес опанування української мови іншими національностями в умовах природного україномовного оточення). Другий тип виникає через цілеспрямоване свідоме опанування іншої мови без участі його носіїв (наприклад, англійською, німецькою та ін.). Штучну двомовність Л.В. Щерба визначає як опанування чужої мови «в умовах відсутності іноземного оточення».

У деяких роботах двомовність розглядається як найбільш поширений тип багатомовності. Ця проблема цікавить представників багатьох галузей наук: психологів, лінгвістів, педагогів, філософів, соціологів.

Термін «багатомовність» (англійською – multilingualism, mehrsprachigkeit) російського походження, розуміється як поширення різних мов в суспільстві, вміння окремих індивідів спілкуватися засобами декількох мов.

У енциклопедичних словниках багатомовність трактується як функціонування декількох (3-х і більш) мов в межах певної багатонаціональної території; знання і вживання людиною, залежно від потреб спілкування, декількох мов.

Однак проблема українсько-кримськотатарської двомовності ще не стала предметом спеціальних досліджень, окремим її аспектам присвячено лише поодинокі статті.

По мірі володіння мовами в Криму можна виділити такі групи носіїв мов:

- що володіють лише державною мовою – українською;

- що володіють лише однією національною мовою;
- що володіють декількома мовами (одна з яких російська);
- що володіють декількома національними мовами країни, але що не володіють українською мовою;
- що володіють російською, національною і іноземною мовою;
- що володіють багатьма мовами (поліглоти).

Таке розмежування володіння мовами пов'язане з білінгвальним і полілінгвальним характером соціуму.

Соціально-політичні зміни в суспільстві вимагають невідкладного вирішення однієї з найважливіших проблем міжнаціональної згоди, взаєморозуміння між народами в поліетнічній республіці, якою є Крим, становлення і розвитку різних форм двомовності (багатомовності).

Практика показує, що засобом міжнаціонального спілкування, масовій комунікації в окремій державі, республіці, регіоні виступає мова (мови), що несе функціональне навантаження, тобто що активно вживається в діяльності державних органів, суспільних установ, як засіб навчання – в школах і інших навчальних закладах, а також в повсякденному житті. В той же час у міру розвитку гармонійної двомовності в національних республіках цей статус можуть отримати і національні мови, що дозволить використовувати як засоби соціальної взаємодії дві або декілька мов. Безумовно, основна роль при цьому лягає на загальноосвітні школи, які покликані формувати двомовну (білінгвальну) і багатомовну (полілінгвальну) особистість. Багатомовність буває близькоспорідненою (наприклад, володіння близькоспорідненими мовами: російсько-українсько-білоруською, кримськотатарсько-башкирсько-турецькою і так далі), неспорідненою, тобто володіння трьома і більш неспорідненими мовами (наприклад, українсько-кримськотатарсько-англійською і так далі). Так, в Криму, окрім державної мов, вивчаються російська, рідна та іноземні мови, що можна кваліфікувати як розвиток багатомовності. У ситуації багатомовності перед учнем виникають труднощі, що пов'язані з інтерференцією мовних систем.

Отже, багатомовність, тобто полілінгвізм – явище масове, має свої проблеми, які в перспективі вимагають дослідження в декількох аспектах:

- психологічному – питання вивчення мови (навчання + вивчення) на декількох мовах, яке відбувається при спілкуванні: психічні явища багатомовної поведінки, закономірності формування багатомовності, рання або пізня двомовність;
- лінгвістичному – питання мовних контактів і у зв'язку з цим зміни, що відбуваються в структурі лексики, семантики окремих мов, явища транспозиції і інтерференції;
- педагогічному – розробка ефективних методів і прийомів навчання мовам в умовах полілінгвізму;
- філософському і соціологічному – проблеми впливу багатомовності на різні процеси і роль багатомовності у суспільстві.

Зупинимось на психологічних моментах формування двомовності.

На можливі напрями дослідження проблеми багатомовності вказав відомий психолог І.Епштейн в роботі «Мислення і багатомовність» (1916). Він встановив факти автономності мов в свідомості індивіда, відмітив і пояснив явище інтерференції мов і запропонував способи зменшення впливу багатомовності, яка сприяє інтерференції. У психології багатомовності методи І.Епштейна (експеримент і анкета) і зараз широко застосовуються на практиці.

Б.В. Беляєв вважає, що в засвоєнні іноземної мови є практична і шкільна напрями навчання. При першому практичному напрямі навчання іноземній мові збігається із засвоєнням рідної мови, а при шкільному навчанні засвоєння мови здійснюється шляхом свідомого його вивчення (від теорії до практики) (44).

Дослідження В.А. Артемова «Психологія навчання іноземним мовам» (1966) присвячено проблемам сприйняття і розуміння мови. Автор підкреслює, що навчання іноземній мові ніяк не пов'язане з формуванням нового способу мислення на цій мові.

Мислення на всіх мовах відбувається однаково. Різко заперечуючи ідею прямого методу, він вважає, що цей метод застосовний лише в дитячому віці.

У своїй роботі «Багатомовність» (1963) В. Вільдемек проводить думку про те, що якщо людина досконало знає рідну мову, то багатомовність йому дається легше, а якщо рідна мова засвоєна погано, тоді багатомовність обідняє його мовну сферу.

Висновки. Нова мовна ситуація, що склалася в Криму в пострадянський період, значно розширила функціональні кордони двомовності (багатомовності): у національно-державних і національно-територіальних округах країни зараз природною нормою вважається як національно-українська, так і українсько-національна двомовність, а у багатьох випадках національно-українсько-російська багатомовність. В той же час володіння мовами (особливо національними) залишається на досить низькому рівні. Отже для розвитку гармонійної, соціально ефективної двомовності необхідно:

- всемірно розвивати і укріплювати українсько-національну двомовність, створюючи для цього необхідну соціально-правову і фінансову основу;
- постійно укріплювати національно-українську двомовність. Українська мова є надійне сховище універсальної інформації людства.
- сформувати у індивідів ситуації реального психологічного домінування рідної мови при вивченні другої;
- при будь-яких видах двомовності (багатомовності) визнавати домінуючу роль рідної мови. Лише рідна мова здатна передавати сокровенне, суто індивідуальне, властиве йому безцінне духовне багатство, розкривати характерні особливості, національну психологію народу. У цьому і є безперечна унікальна цінність кожної мови.
- підняти на якісно новий рівень навчання національної і української мовам, виходячи з вимог підготовки всесторонньо розвиненої мовної особистості;
- підвищити престиж, соціальну значущість національних мов в українському соціокультурному просторі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белл Р.Т. Социолінгвистика: Цели, методы и проблемы (Пер. с англ.) /Предисл. А.Д.Швейцера.–М.: Международные отношения, 1980.–318 с. 43
2. Бондаренко Н.В. Концепція шкільної мовної освіти національних спільнот в Україні// Педагогіка і психологія, 1995. – № 5. – С. 12–18.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты: Состояние и проблемы исследования //(Предисл. А.Мартине). Пер. с англ. яз. – Киев: Вища школа. – 1979. – 263 с. 71
4. Дешериев Ю.Д., Протченко И.Ф. Основные аспекты исследования двуязычия и многоязычия //Проблемы двуязычия и многоязычия.–М., 1976.–С. 23. 43
5. Конституція України. – К.: Вид-во А.С.К.. – 2003. – 384 с.
6. Розенцвейг В.Ю. Основные вопросы теории языковых контактов //Новое в лингвистике.–Языковые контакты.–М.: Прогресс, 1972.–Вып. IV.–С 9–10. 358
7. Филлин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Историко-диалектологический очерк.–Л.: Наука, Ленингр. Отд-ние, 1972.–655 с. 468
8. Ханазаров К.Х. Решение национально-языковой проблемы в СССР.–2-е изд., доп.–М.: Политиздат, 1982.–224 с. 477

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ельзара Анафієва – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри методики початкового навчання Кримського інженерно-педагогічного університету.

Наукові інтереси: соціолінгвістика, проблеми мовних контактів.